प्राथमकल्पिकः, पुं, (प्रथमकल्प आद्यारम्भः प्रयोजनं यस्य। "प्रयोजनम्।"५।१।१०९। इति ठञ्। यद्वा, प्रथमकल्पमधीते इति। विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेति वक्तव्यमिति ठक्।) प्रथमारम्भवेदाध्ययनः। प्रथमं शिक्षणीयं कल्पं शास्त्रमधीते यः इत्यर्थे ञिकः। तत्पर्य्यायः। शैक्षः २। इत्यमरभरतौ॥

प्राथमिकः, त्रि, (प्रथमे भवः। प्रथम+ठञ्।) प्रथमभवः। यथा। यत्राविरलक्रमेण सिद्धिसिषाधयिषानुमितयस्तत्र द्वितीयक्षणे पक्षतासम्पत्तार्थं द्वितीयः सिषाधयिषाविरहो विशेषणमस्तु सिद्धेः प्राथमिकस्तु किमर्थम्। इति पक्षताशिरोमणिः॥

प्राथम्यं, त्रि, (प्रथम+ष्यञ्।) प्रथमस्य भावः। यथा, "अस्माभिरेव प्राथम्येन नानामुनीनां वचनैरेवंविधो निबन्धः क्रियते।" इति विजयरक्षितः॥

प्राद्युः, [सु] व्य, (प्रात्तीति। प्र+अद्+"बाहुलकादद्देरप्युसिप्रत्ययः।" उणा० २।११८। इत्यत्र उज्ज्वलदत्तोक्ता उसिः।) नाम। प्राकाश्यम्। स्फुटत्वम्। तत्पर्य्यायः। आविः २। यथा। प्रादुरासीत्। आविर्भूतः। इत्यमरभरतौ॥ (यथा, रघुः। ११।१५।

"ध्वनिनादमथ शृण्वती तयोः
प्रादुरास बहुलक्षपाच्छविः।
ताड़का चलकपालकुण्डला
कालिकेव निविड़ा बलाकिनी॥")

प्रकाशः। सम्भाव्यम्। वृत्तिः। इति शब्दरत्नावली॥

प्रादुर्भावः, पुं, (प्रादुस्+भू+भावे घञ्।) आविर्भावः। यथा,—

"वपुः प्रादुर्भावादनुमितमिदं जन्मनि पुरा॥"
इति कुवलयानन्दः॥

प्रादेशः, पुं, (प्रदिश्यते इति। प्र+दिश्+घञर्थे कः। "उपसर्गस्य घञि" इति दीर्घः।) तर्ज्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठः। इत्यमरः। २।६।८३॥ (यथा, महाभारते। ५।५१।१९।

"प्रमाणतो भीमसेनः प्रादेशेनाधिकोऽर्ज्जुनात्॥"

प्रदेश एव। स्वार्थे अण्।) देशमात्रम्। यथा,

"प्रादेशो देशमात्रे च तर्ज्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते॥"
इति मेदिनी॥

"अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या व्यासः प्रादेश उच्यते॥"
इति देवीपुराणञ्च॥

प्रादेशनं, क्ली, (प्र+आ+दिश्+ल्युट्।) दानम्। इत्यमरः। २।७।३०॥

प्रादोषः, त्रि, (प्रदोषस्यायमिति। प्रदोष+अण्।) प्रदोषसम्बन्धी। इति सिद्धान्तकौमुदी॥ (प्रदोषे व्याहरतीति। "व्याहरति मृगः।" ४।३।५१। इति अण्। प्रादोषो मृगः। प्रदोषसहचरितं अध्ययनं सोढ़मस्य। "तदस्य सोढ़म्।" ४।३।५२। इति अण्। प्रादोषः शिष्यः। इति व्याकरणम्॥)

प्रादोषिकः, त्रि, (प्रदोषस्यायमिति। प्रदोष+"निशाप्रदोषाभ्याञ्च।" ४।३।१४। इति ठञ्।) प्रदोषसम्बन्धी। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

प्राधान्यं, क्ली, प्रधानस्य भावः। (प्रधान+भावे ष्यञ्।) प्रधानत्वम्। यथा, धर्म्मदीपिकायाम्।

"वेदार्थोपनिबन्धृत्वात् प्राधान्यं हि मनोः स्मृतम्॥"

प्राध्वं, व्य, (प्राध्वनतीति। प्र+आ+ध्वन+डम्।) अनुकूलम्। इत्यमरः। ३।४।४॥ (यथा, रघुः। १३।४३।

"सभाजने मे सुजनस्तदुर्वाहुः
सचेतरं प्राध्वमितः प्रयुङ्क्ते॥")

प्राध्वः, त्रि, (प्रगतोऽध्वानमिति। "उपसर्गादध्वनः।" ५।४।८५। इति अच्।) बहुदूरगामि-रथादिः। इति वोपदेवः॥ दूरपथः। प्रङ्कः। बन्धः। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, महाभारते। ३।१६२।२७।

"ततः शक्तिं गदां खड्गं धनुश्च भरतर्षभः।
प्राध्वं कृत्वा नमश्चक्रे कुबेराय वृकोदरः॥")

प्रान्तः, पुं, (प्रक्रष्टोऽन्तः।) अन्तभागः। शेषसीमा। यथा, कुमारे। ३।४३।

"प्रान्तेषु संसक्तनमेरुशाखं
ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश॥"

प्रान्ततः, [सु] व्य, (प्रान्त+तसिल्।) प्रान्तभागे। यथा, प्राचीरं प्रान्ततो वृतिः। इत्यमरः। २।२।३॥

प्रान्तरं, क्ली, (प्रकृष्टमन्तरमवकाशो व्यवधानं वा यत्र।) दूरशून्योऽध्वा। इत्यमरः। २।१।१७॥ छायातरुजलादिरहिते पथि प्रान्तरं दूरं शून्यो दूरशून्यः दूरश्चासौ शून्यश्चेति वा दूरशून्यो जलादिवर्जितत्वात् ईदृक् योऽध्वा स प्रान्तरमित्यन्वयः। प्रकृष्टमन्तरं व्यवधानमवकाशो वा अत्रेति प्रान्तरम्। इति भरतः॥ (यथा, महानिर्व्वाणतन्त्रे। १।६४।

"ह्रदे गर्त्ते प्रान्तरे च प्रासादात् पर्व्वतादपि।
पतिष्यन्ति मरिष्यन्ति मनुजा मदविह्वलाः॥")

विपिनम्। कोटरम्। इति मेदिनी॥

प्रान्तशून्यं, क्ली, (प्रान्ते शून्यमस्य।) दूरशून्यपथः। छायादिरहितपथः। इति शब्दरत्नावली॥

प्रापणं, क्ली, (प्र+आप्+ल्युट्।) नयनम्। प्राप्तिः। (यथा, मनुः। २।९५।

"प्रापणात् सर्व्वकामानां परित्यागो विशिष्यते॥"

प्राप्तिप्रेरणा। प्रकर्षेण व्यापनम्। अन्तादन्यान्ताद्वा प्रपूर्व्वापधातोर्भावे अनट् प्रत्ययः॥

प्रापणिकः, पुं, (प्रापणाय्यते इति। प्र+आ+पण व्यवहारे+"प्राङि पणिकषः।" उणा० २।४१। इति किकन्।) पण्यविक्रयी। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥ (यथा, माघे। ४।९९।

"आढ्यादिव प्रापणिकादजस्रं
जग्राह रत्नान्यमितानि लोकः॥")

प्रापणीयं, त्रि, प्राप्यते यत्। (प्र+आप्+अनीयर्।) प्राप्यम्। (यथा, मेघदूते। ५।

"धूमज्योतिःसलिलमरुतां सन्निपातः क्व मेघः
सन्देशार्थाः क्व पटुकरणैः प्राणिभिः प्रापणीयाः॥")

प्रापेयः, पुं, गन्धर्व्वगणविशेषः। यथा, अग्निपुराणे।

"प्रवाच्य जनयत् पुत्रान् दिव्यान् वै गायनोत्तमान्।
चतुर्द्दश देवगन्धर्व्वाः प्रापेयाः परिकीर्त्तिताः॥"

प्राप्तः, त्रि, (प्र+आप्+क्त।) प्रस्थापितः। तत्पर्य्यायः। प्रणिहितः २। लब्धः। तत्पर्य्यायः। विन्नः २ भावितः ३ आसादितः ४ भूतः ५। इत्यमरः। ३।१।८६, ३।१।१०४॥ (उत्पन्नः। समुपस्थितः। यथा, मनुः।११।१२२।

"एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्द्दभाजिनम्।
सप्तागारांश्चरेद्भैक्ष्यं स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन्॥")

प्राप्तपञ्चत्वं, त्रि, (प्राप्तं पञ्चत्वं मरणं येन।) मृतम्। इत्यमरः। २।८।११७॥

प्राप्तभावः, पुं, (प्राप्तो भावो येन।) जातोक्षः। इति शब्दचन्द्रिका॥ (प्राप्तभार इत्यपि क्वचित् पाठः॥) लब्धसत्तादौ, त्रि॥

प्राप्तरूपः, त्रि, (प्राप्तं रूपं येन।) पण्डितः। मनोज्ञः। इत्यमरः।३।३।१३१॥ रूपवांश्च॥

प्राप्तव्यं, त्रि, प्राप्यते यत्। प्रपूर्व्वापधातोः कर्म्मणि तव्यप्रत्ययः। प्राप्यम्। (यथा, रामायणे। २।२९।१०।

"आदेशो वनवासस्य प्राप्तव्यः स मया किल॥")

प्राप्तिः, स्त्री, (प्र+आप्+क्तिन्।) उदयः। (यथा, महाभारते। १४।४८।३।

"गच्छत्यात्मप्रसादेन विदुषां प्राप्तिमव्ययाम्॥")

धनादिवृद्धिः। अधिगमः। लाभः। इत्यमरभरतौ॥ प्रापणम्। (यथा, मनुः। ९।१०३।

"एष स्त्रीपुंसयोरुक्तो धर्म्मो वो रतिसंहितः।
आपद्यपत्यप्राप्तिञ्च दायभागं निबोधत॥")

संहतिः। इति शब्दरत्नावली॥ अणिमाद्यैश्वर्य्यान्तर्गतैश्वर्य्यविशेषः। स च अभीप्सितप्रापणम्। इति हेमचन्द्रो भरतश्च॥

प्राप्यं, त्रि, (प्र+आप्+ण्यत्।) प्राप्तव्यम्। तत्पर्य्यायः। गम्यम् २ समासाद्यम् ३। इत्यमरः।३।१।९२॥ (यथा, मार्कण्डेये। ६२।२०।

"मयेषा सानुरागेण बहुशः प्रार्थिता सती।
निराकृतवती सेयमद्य पाप्या भविष्यति॥"

व्य, प्र+आप्+ल्यप्। यथा, मेघदूते।

"प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान्॥")

प्राबोधिकः, पुं, (प्रबोधाय हितः। प्रबोध+ठक्।) उषःकालः। इति शब्दमाला॥ प्राबोधकोऽपि पाठः॥

प्राभवं, क्ली, (प्रभोर्भावः। प्रभु+अण्।) श्रेष्ठत्वम्। इति शब्दचन्द्रिका॥

प्राभाकरः, पुं, (प्रभाकरस्यायं तन्मतं वेत्तीति। प्रभाकर+अण्।) मीमांसकविशेषः। यथा, "आग्निस्वरूपं निरूप्य परमतनिराकरणपूर्व्वकं